

Rafał Czachor
(Polkowice)

Elity polityczne Białorusi wobec procesu transformacji systemowej w latach 1990-1994

Rozpoczęty w okresie *perestrojki* proces transformacji systemowej doprowadził do bardzo istotnych zmian na scenach politycznych wszystkich republik związkowych Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), w tym Białorusi. Zniesienie monopolu politycznego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR), powstanie zrębów systemu partyjnego, a przede wszystkim konieczność określenia nowego ustroju państwowego Białorusi stało się przyczyną — wciąż jednak kontrolowanego przez nomenklaturę — przesunięcia państwowego ośrodka decyzyjnego. Dominacja postkomunistycznej partii władzy w życiu politycznym Białorusi przełomu lat 80. i 90. oraz określanie przez nią kierunku zmian polityczno-ustrojowych wynikało z faktu, iż to sama nomenklatura narzuciła demokrację i określiła przebieg tego procesu¹.

Trwająca w latach 1990-1994 ewolucja porządku konstytucyjnego doprowadziła do przemieszczenia rzeczywistego *residuum* władzy z sekretarza Komunistycznej Partii Białorusi (KPB) na przewodniczącego Rady Najwyższej, a *de facto* na posiadającego szerokie kompetencje premiera — Wiaczesława Kiebicza, będącego osobą ogniskującą dawną nomenklaturę w niezinstytucjonalizowanej „partii władzy”. Następnym etapem transformacji było wprowadzenie do systemu organów państwowych, tworzonego „pod” lidera partii władzy, urzędu prezydenta Republiki Białoruś. Dążenie członków „partii władzy” do spowolnienia procesu demokracji i pluralizacji życia politycznego przy jednoczesnym zachowaniu całkowitej kontroli nad społeczeństwem okazało się jednak niemożliwe do zrealizowania. Zapoczątkowany przez Michaiła Gorbaczowa w połowie lat 80. trend liberalizacyjny okazał się na tyle silny, że w momencie uzyskania niepodległości nomenklatura nie była jedynym aktorem na białoruskiej scenie politycznej. Choć to ona wciąż nadawała tempo politycznym przemianom, to została uwikłana w dyskurs i rywalizację z opozycją narodową. O tym, że doprowadziła ona do obiektywnej porażki obie zaangażowane strony

¹ Zgodnie z zaprezentowaną przez Samuela Huntingtona w *Trzeciej fali demokracji* koncepcją, reprezentowany przez Białoruś model zmiany ustrojowej określaną jest jako transformacja (w odróżnieniu od zastąpienia i przemieszczenia), gdyż to dotychczasowe elity zainicjowały i kontrolowały proces przekształceń ustrojowych. S. P. Huntington, *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman-London 1991, s. 114.

świadczy zwycięstwo w wyborach prezydenckich w 1994 r. Aleksandra Łukaszenki, pozycjonującego się jako kandydat niezależny. Niniejszy artykuł ma na celu przeanalizowanie stosunku białoruskich elit politycznych do procesu transformacji systemowej w jej pierwszym okresie wyznaczonym cezurami lat 1990 i 1994. Zjawisko to jest indywidualnie uwarunkowanym fenomenem, aczkolwiek jego efekty — ukształtowanie się niespełniającego kryteriów demokracji reżimu bezalternatywnej władzy prezydenckiej — wpisują się w praktykę polityczną wielu państw byłego ZSRR².

Zniesienie w końcu 1989 r., a więc w schyłkowej fazie *pierestrojki*, faktycznego monopolu partii komunistycznej na działalność polityczną uruchomiło proces zwiększenia aktywności społeczeństwa, a ogłoszenie pierwszych rywalizacyjnych wyborów do Rady Najwyższej BSRR stało się początkiem właściwej transformacji systemowej. W okresie tym zaczęły kształtować się niezależne od władz ugrupowania polityczne, wśród których proces instytucjonalizacji stosunkowo szybko przeprowadził elitarny, inteligencki Białoruski Front Narodowy (BNF). W pierwszych rywalizacyjnych wyborach parlamentarnych w 1990 r. BNF wprowadził do Rady Najwyższej ponad 20 deputowanych, którzy stanowili podstawę opozycji parlamentarnej. W szczytowym okresie liczyła ona 37 deputowanych. Instytucjonalizacja BNF i jego funkcjonowanie jako ugrupowania typu wodzowskiego pod przywództwem Zenona Poźniaka, a także głoszone przezeń bezkompromisowe hasła antykomunistyczne sprawiły, że właśnie to stronnictwo stanowiło rdzeń opozycji w Radzie Najwyższej XII kadencji, pozostającej w poważnym konflikcie z pochodzącą z KPB parlamentarną większością.

Najważniejszymi aktorami białoruskiej sceny politycznej w pierwszych latach jej istnienia była nomenklatura³, wśród której obiektywnie nieunikniona dezintegracja po zawieszeniu działalności KPB po „puczu Janajewa” w sierpniu 1991 r. doprowadziła do stopniowego pojawiania się różnych interesów i wyjścia spod jej bezpośrednich wpływów takich struktur, jak organizacje społeczne czy zrzeszenia wojskowych, a także opozycja parlamentarna, przede wszystkim w postaci cieszącego się stosunkowo niedużym poparciem społecznym BNF. Dychotomia ta sprawiała, iż znaczna część białoruskiego elektoratu pozbawiona była reprezentacji na forum parlamentu. Walka polityczna do 1994 r. miała skupiać się na wartościach narodowych i kulturowych, jednakże prowadzona była w taki sposób, że

² Szerzej: Д. Фурман, *Общее и особенное в политическом развитии постсоветских государств*, [w:] М. Липман, А. Рябов (red.), *Пути российского посткоммунизма*, Москва 2007, s. 234-271.

³ Szerzej problem funkcjonowania radzieckiej nomenklatury i jej adaptacji do warunków transformacji ustrojowej: O. Krishtanovskaia, S. White, *From Nomenklatura to New Elite*, [w:] V. Shlapentokh, C. Vanderpool, B. Doktorov (eds.), *The new elite in post-communist Eastern Europe*, Michigan 1999, s. 27-52.

skrajnie przeciwstawne argumenty obydwóch stron dla większości białoruskiego społeczeństwa pozostawały nieakceptowalne i traktowane jako dowód wyalienowania elit politycznych od rzeczywistych problemów społecznych.

Ograniczona demokratyzacja, będąca w bezpośrednim związku z rozpoczęciem transformacji ustrojowej po puczu sierpniowym w 1991 r., uruchomiła proces rywalizacji na gruncie politycznym, nieskrępowanego artykułowania przez poszczególnych aktorów własnych interesów. Najważniejszym aktorem politycznym pozostawała wywodząca się z KPB nomenklatura, która, choć pozbawiona struktury organizacyjnej, utrzymywała wpływ na procesy decyzyjne, tworząc tzw. „partię władzy”. Kompromitacja białoruskiej nomenklatury przed radzieckimi władzami centralnymi w wyniku poparcia przewrotu Janajewa, następnie samorozwiązanie KPZR i częściowa demokratyzacja rządów poprzez akceptację kandydatury Stanisława Szuszkiewicza na stanowisko przewodniczącego białoruskiego parlamentu czy też realizacja części postulatów BNF, nie naruszyły jej podstaw i po uzyskaniu niepodległości ta rozległa grupa łącząca przedstawicieli różnych grup interesu zachowała wpływy i stosunkową jedność. Szukając przyczyn tego stanu należy wskazać, iż Białoruś była najbardziej radziecką ze wszystkich republik ZSRR, najbardziej zainteresowaną utrzymaniem dawnego systemu m.in. ze względu na strukturę gospodarczą⁴. Utrzymanie przez nomenklaturę władzy postawiło ją w trudnej sytuacji, albowiem z politycznego hegemonia stała się zakładnikiem gwałtownie zmieniających się okoliczności, gdyż rządzącym brakowało koncepcji rozwoju i wizji przyszłości w nowych warunkach. Świeżo uzyskana niepodległość mogła wydawać się tak wątpliwa, że nomenklatura powstrzymywała się od podejmowania zdecydowanych działań politycznych. Również modernizacja gospodarki wobec dezintegracji ZSRR wymagała politycznej woli oraz środków, których wówczas nie było. Odpowiedzią nomenklatury na zaistniałą sytuację była konsolidacja i przyjęcie taktyki wyczekiwania, co w dalszej perspektywie okazało się najgorszym z możliwych rozwiązań.

Jak wspomniano, w momencie uzyskania suwerenności przez Białoruś i formalnego zawieszenia działalności KPB w sierpniu-wrześniu 1991 r., nomenklatura przekształciła się w „partię władzy”. Wykształciła się ona jako obronna reakcja komunistycznych elit na postępowanie procesu transformacji⁵. Obiektywna utrata dominującej pozycji monopolistycznej elity

⁴ К. Е. Коктыш, *Трансформация политического режима в Республике Беларусь 1991-1999*, Москва 2000, s. 14.

⁵ V. Snapkovskii, *Typology of Modern Byelorussian Elite*, [w:] V. Shlapentokh, C. Vanderpool, B. Doktorov (eds.), *The new elite in post-communist Eastern Europe*, s. 104-106; И. И. Глебова, *Партия Власти*, „Полис”, 2004, nr 2.

państwowej oraz relatywne ograniczanie posiadanych zasobów w warunkach procesu transformacji oznaczało degradację nomenklatury niższego i średniego szczebla oraz konsolidację jej uprzywilejowanej, posiadającej władzę części i w rezultacie jej przekształcenie w „partię władzy”. Jej skład stanowili najwyżsi rangą działacze KPB i administracji państwowej, kierownicy przedsiębiorstw przemysłowych i rolniczych, powiązani interesami korporacyjnymi, a nierzadko więzami osobistymi⁶. Powstrzymanie się od procesu koncesjonowanej prywatyzacji uniemożliwiło jej przekształcenie się w oligarchię, jak miało to miejsce w Rosji i na Ukrainie. „Partia władzy” przeniosła się zatem ze struktur partyjnych do aparatu administracji państwowej. Na kształtującej się „partii władzy” spoczęła też odpowiedzialność za kierunek tranzycji. Zgłaszanie przez członków dawnej nomenklatury próby zachowania politycznego *status quo* dowodziło pragnienia utrwalenia kontroli nad zasobami w wymiarze gospodarczym i politycznym⁷.

Postnomenklaturowe elity władzy nie rozumiały systemowego charakteru kryzysu, jaki dotknął Białoruś, wychodząc z założenia, że gospodarka republikańska funkcjonuje prawidłowo i nie wymaga modernizacji. Przyczyny trudności widziano w związkowym centrum i innych republikach radzieckich, co częściowo tłumaczy brak woli podjęcia działań modernizacyjnych⁸. Prawdopodobnie chęć zachowania *status quo* i unikanie jakichkolwiek prób modernizacji pozwoliły dawnej nomenklaturze zachować wpływy wśród zaplecza społecznego w postaci pracowników sektora przemysłowego i agrarnego. Zapewnienie gwarancji socjalnych stało się priorytetem „partii władzy”, gdyż powstrzymywało masy społeczne od regularnych protestów, ponadto neutralizując potencjalną możliwość przepływu sympatii białoruskiego elektoratu w stronę ugrupowań opozycyjnych. Co więcej, przemiany polityczne, które miały miejsce po 1991 r. nie wpłynęły na zmiany kadrowe w aparacie urzędniczym. Nietknięte przez proces transformacji struktury administracyjne nie mogły występować zatem w roli stymulatora głębokich przemian.

Specyfiką białoruskiej transformacji był fakt, iż w odróżnieniu od Rosji sprawująca władzę elita polityczna była konformistyczna i bezpartyjna — nie wyrażała żadnych idei, nie wyznawała żadnych wartości i nie reprezentowała jednoznacznych poglądów. Świadczyło o tym oportunistyczne

⁶ A. Yekadumaw, *The Political System of Belarus between 1990 and 1996*, [w:] V. Bulhakaw (red.), *The Political System of Belarus and the 2001 Presidential Election*, Warszawa 2001, s. 18.

⁷ Ros.: A. A. Малофеев, *В беде не действуют порознь*, „Советская Белоруссия”, 3.04.1991; A. Старикович, Р. Яковлевский, *Главный вопрос — о референдуме*, „Коммерсантъ”, 21.10.1992.

⁸ *Первая сессия Верховного Совета*, „Советская Белоруссия”, 12.06.1990.

oddanie w ręce działaczy narodowych kwestii związanych z symboliką państwową (określanych przez BNF jako swój największy polityczny sukces lat 1990-1994) oraz zmieniający się stosunek do niedawnego centrum — Rosji. Po kompromitacji związanej z poparciem przez KPB puczu sierpniowego, nomenklatura zawiesiła działalność partii i dokonała gwałtownej wolty, stając po stronie demokracji i białorusyzacji państwa, wniąc władze związkowe o spowodowanie kryzysu gospodarczego. Po uzyskaniu niepodległości i narastaniu trudności ekonomicznych, liderujący nomenklaturze i „czerwonym dyrektorom” Wiaczesław Kiebicz winy tego stanu upatrywał już w rozpadzie państwa związkowego i poszukiwał zbliżenia z Rosją, jednocześnie ocieplając relację z komunistami i panslawistami⁹.

„Partia władzy” do 1993 r. korzystała ze wsparcia powołanej wkrótce po zawieszeniu działalności KPB Partii Komunistów Białorusi, zaś w późniejszym okresie drogi obu grup interesu zaczęły się rozchodzić. „Partia władzy”, wyższe warstwy dawnej nomenklatury, w wyniku procesu emancypacji i bogacenia się w nowych warunkach politycznych traciły płaszczyznę porozumienia z szeregowymi komunistami, będącymi *outsiderami* procesu transformacji. Zinstytucjonalizowanym zapleczem politycznym „partii władzy” stała się powołana przez nią w 1992 r. Zjednoczona Partia Agrarno-Demokratyczna (ZPAD), a jej lider Siemion Szarecki został jednym z doradców Wiaczesława Kiebicza. Dawna nomenklatura związana z kompleksem przemysłowym i finansowym pod egidą rządu powołała do życia w październiku 1992 r. drugi polityczny filar, mający być zapleczem „partii władzy” — Białoruski Kongres Naukowo-Przemysłowy (BKNP)¹⁰. Ugrupowania te jednak były jedynie siłami wspomagającymi partię władzy, która na mocy swojej bezideowości nie była w stanie dokonać instytucjonalizacji. Powstanie obu ugrupowań było dowodem rzeczywistej dyferencjacji politycznej elity, mającej miejsce jeszcze w schyłkowych czasach Związku Radzieckiego. Z drugiej strony zagrożenie w postaci radykalizu-

⁹ Г. Дракохруст, Ю. Дракохруст, Д. Фурман, *Трансформация партийной системы Беларуси*, [w:] Д. Е. Фурман (red.), *Белоруссия и Россия: общества и государства*, Москва 1997, s. 123; S. M. Eke, T. Kuzio, *Sultanism in Eastern Europe: The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus*, „Europe-Asia Studies”, 2000, vol. 52, nr 3, s. 541.

¹⁰ Działania „partii władzy” zmierzały do zagospodarowania szerokich kręgów elektoratu. ZPAD miał konsolidować wyborców z prowincji, BKNP — wyższe kadry zarządzające w przemyśle oraz inteligencję. Programy obu partii były zbliżone: opowiadały się one za budową „cywilizowanego państwa prawa”, za niepodległością Białorusi, choć wyrażały obawy związane z rozpadem więzi pomiędzy dawnymi republikami Związku Radzieckiego. Jednym z celów ich istnienia było doprowadzenie do ustanowienia urzędu prezydenta i osadzenia na nim Wiaczesława Kiebicza. И. Синякевич, *У 'промшленников' теперь своя партия*, „Независимая газета”, 9.10.1992; E. Mironowicz, *Białorus*, Warszawa 2007, s. 302-303.

jącego program BNF było dla dawnej nomenklatury czynnikiem integrującym i dowodziło istnienia wspólnoty interesów oraz potrzeby konsolidacji i wsparcia Wiaczesława Kiebicza. W istocie jednak takie zaplecze nie było ówczesnemu premierowi potrzebne. „Partia władzy”, skupiając dawną partyjną nomenklaturę wyższego szczebla, kierowała się wspólną interesów, co czyniło ją zwartą i skuteczną. W jej rękach znajdowała się władza wykonawcza, kontrolowała ona środki masowego przekazu, a wsparcia na parlamentarnej arenie obozowi Wiaczesława Kiebicza udzielała wywodząca się z dawnej KPB frakcja „Białoruś”.

Próba zrównoważenia politycznej ofensywy BNF i kontrolowania przez władze lewicowych sił w republice było powołanie w 1993 r. Ruchu Ludowego Białorusi, w którym kluczową rolę grała Partia Komunistów Białorusi i związany z rosyjskimi nacjonalistami Słowiański Sobór „Biała Ruś”. Główną ideą Ruchu Ludowego Białorusi była wola odbudowy Związku Radzieckiego i „ponownego zjednoczenia narodów słowiańskich”, co wpiisywało się w podejmowane od 1992 r. przez Kiebicza działania reintegracyjne. Zwołany przez Ruch we wrześniu 1993 r. Kongres Ludu Białorusi wzywał, by „ogłosić politycznym błędem decyzję o postaniu Wspólnoty Niepodległych Państw, przystąpić do formowania wojskowego, gospodarczego i politycznego sojuszu bratnich republik, a potem do powstania wspólnego państwa”¹¹. Tym samym pośrednio postnomenklaturowe elity polityczne wyrażały wolę zawrócenia wektora transformacji, opowiadając się za postulatami bardziej zachowawczymi, niż elity rządzące w Rosji czy na Ukrainie¹². Z inspiracji partii władzy w szeregi Kongresu Ludu Białorusi oprócz prorządowej frakcji parlamentarnej i Liberalno-Demokratycznej Partii Białorusi włączyły się Związek Pisarzy, Związek Oficerów czy działacze Słowiańskiego Soboru „Biała Ruś”¹³.

Utrzymanie wpływowych pozycji w administracji i gospodarce, dominacja władzy wykonawczej nad ustawodawczą i zachowanie gwarancji socjalnych, kontrolowanie cen, ograniczanie wolności mediów, a także rosyjskie wsparcie zaprzyjaźnionego z Kiebiczem rosyjskiego premiera Wiktora Czernomyrdina, pozwoliło „partii władzy” na utrzymanie swej pozycji jako kluczowego aktora określającego kierunek transformacji systemowej

¹¹ Г. Дракохруст, Ю. Дракохруст, Д. Фурман, *Трансформация партийной системы Беларуси*, s. 122.

¹² Partia władzy doprowadziła *de facto* do złamania zapisanej w deklaracji suwerenności zasady neutralności, wprowadzając Białoruś do Układu Taszkienckiego w 1993 r. Pierwszym krokiem w integracji gospodarczej miało być przywrócenie zerwanej w l. 1992-1993 unii walutowej. R. Czachor, *Polityka neutralności i bezatomowości Republiki Białoruś w latach 90.*, „Studia z Nauk Społecznych. Zeszyty Naukowe Dolnośląskiej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Techniki w Polkowicach”, 2011, nr 4, s. 97-106.

¹³ Szerzej: А. Федута, *Лукашенко. Политическая биография*, Москва 2005, s. 86-87.

do 1994 r.¹⁴ Ponadto od 1993 r., przy słabnącej pozycji BNF i rozdrobnieniu areny partyjnej, dawna nomenklatura zwiększyła polityczne aspiracje i dążenie do eliminacji konkurentów. Pierwszym krokiem ku temu stało się doprowadzenie do dymisji Stanisława Szuszkiewicza, który jako formalna głowa państwa od 1991 r. był swoistym buforem pomiędzy „partią władzy” a narodowo-demokratyczną opozycją. Jego miejsce zajął blisko związany z Kiebiczem, wywodzący się z nomenklatury Mieczysław Hryb. Wzmocniona „partia władzy” doprowadziła do szybkiego zakończenia procesu konstytucyjnego i przyjęcia w pierwszej połowie 1994 r. nowej ustawy zasadniczej Republiki Białoruś. Ostatecznym celem partii władzy zostało osadzenie w fotelu pierwszego prezydenta Wiaczesława Kiebicza¹⁵.

Drugim najpoważniejszym aktorem na białoruskiej scenie politycznej był Białoruski Front Narodowy. Skuteczność skupionego wokół Zenona Poźniaka środowiska narodowego zdecydowanie obniżał niewielki poziom poparcia społecznego. BNF powstał w okresie *perestrojki* na bazie protestu przeciwko rusyfikacji, wynarodowieniu Białorusinów i chęci rozliczenia zbrodni reżimu komunistycznego, co sprawiało, iż ogniskował stosunkowo wąskie grupy świadomych narodowo obywateli. Istotnym postulatem BNF była białorutenizacja życia publicznego, co w istniejącej sytuacji bardziej odstraszało niż przyciągało Białorusinów¹⁶. Program BNF był bardziej radykalny, niż programy podobnych ugrupowań w innych republikach post-radzieckich, np. ukraińskiego „Ruchu”. W rezultacie BNF nie mógł przekształcić się w partię masową i zamykał się w niepopularnej na Białorusi retoryce narodowej¹⁷. Od drugiej połowy 1991 r. środowisko opozycyjne

¹⁴ А. Федута, О. Богуцкий, В. Мартинович, *Политические партии Беларуси — необходимая часть гражданского общества*, Минск 2003, s. 123, 149.

¹⁵ Г. Дракохруст, Ю. Дракохруст, Д. Фурман, *Трансформация партийной системы Беларуси*, s. 124.

¹⁶ W 1988 r. 83% mieszkańców Białorusi określiło siebie jako Białorusinów, jednak zaledwie 50% uznało język białoruski jako ojczysty i zaledwie 20% zadeklarowało jego aktywne używanie w życiu codziennym (odsetek w ostatniej z wymienionych kategorii w 1993 r. spadł do 7,9%). W momencie uzyskiwania niepodległości Białoruski Front Narodowy postulował rygorystyczną procedurę przyznawania obywatelstwa, opartą m.in. na konieczności zdawania egzaminu ze znajomości języka białoruskiego. Charakterystyczne, że każde radykalniejsze wystąpienie BNF w kwestii językowej bezpośrednio przekładało się na spadek popularności tego ugrupowania. К. Е. Коктыш, *Трансформация политического режима в Республике Беларусь...*, s. 16.

¹⁷ Największym poparciem Białoruski Front Narodowy cieszył się we wrześniu 1991 r. — 12%. Wówczas przyjęto narodowe symbole oraz zmieniono nazwę państwa na Republika Białoruś. Wsuwanie kolejnych postulatów o charakterze narodowym zostało negatywnie ocenione przez społeczeństwo (w listopadzie 1991 r. poparcie dla BNF spadło do 6,8%), wyznaczając tym samym akceptowalne przezeń granice białorutenizacji.

koncentrowało się na hasłach dekomunizacji i żądaniach pełnej niepodległości¹⁸. Był to okres, gdy w wyniku sprzyjających warunków ugrupowaniu udało się przeforsować znaczną ilość własnych postulatów, m.in. dotyczących oficjalnej symboliki i kultury białoruskiej. BNF w zasadzie nie przedstawiał zwartej wizji reformy gospodarki, a skupiał się na problematyce odrodzenia narodowego.

Taki stan rzeczy sprzyjał nomenklaturze, dając możliwość działaczom BNF realizować się na gruncie kultury i jednocześnie umożliwiając „partii władzy” zachowanie kontroli nad najważniejszymi zagadnieniami bezpieczeństwa i gospodarki. W konsekwencji struktur władzy nie dotknęły jakiegokolwiek poważne zmiany kadrowe i kompetencyjne. Polityczny wpływ i sukcesy BNF w warstwie symbolicznej były raczej funkcją zjawisk zachodzących w innych republikach postradzieckich¹⁹. Porażką, unaoczniającą, iż dynamikę transformacji określał nie progresywny BNF, lecz zachowawcza patia władzy, było niepowodzenie podjętej przez deputowanych opozycyjnych próby przedterminowego rozwiązania Rady Najwyższej i ogłoszenia nowych wyborów parlamentarnych w pierwszej połowie 1992 r. Postulat opozycji nie zyskał uznania Rady Najwyższej i jej przewodniczącego Stanisława Szuszkiewicza, co zaś skutkowało tym, że czujący się osamotnionym orędownikiem demokracji i zerwania z totalitarną spuścizną BNF zradykalizował swój program²⁰.

W latach 1993-1994 społeczne poparcie dla BNF topniało, w rezultacie czego stawał się on stosunkowo słabym aktorem politycznym. „Partia władzy” przestała się obawiać potencjału mobilizacyjnego BNF, który jeszcze wiosną 1991 r. był największym orężem opozycji. Przyczyn tego zjawiska należy szukać w programie sił narodowych i jego postulatach programowych, które nie przyciągały białoruskiego elektoratu. Priorytetowa dla obozu Zenona Poźniaka kwestia dokonania białoruszczyzny instytucji państwa i jego obywateli była w istocie nie tyle walką z byłą nomenklaturą, co z rosyjskojęzyczną częścią społeczeństwa. BNF działał według schematu i metod sprawdzających się w krajach bałtyckich, gdzie świadomość narodowa była nieporównywalnie bardziej rozbudowana. Na Białorusi, z powodu uwarunkowań społecznych, taktyka radykalizacji żądań odnosiła skutek odwrotny do zamierzonego. Z perspektywy czasu należy stwierdzić, że bardziej skutecznym narzędziem mobilizacji społecznej przez działaczy BNF mogło być kierowanie ruchem strajkowym.

¹⁸ A. Czwołek, *Opozycja polityczna na Białorusi (1989-2010)*, Gdańsk 2013, s. 117-120.

¹⁹ Г. Дракохруст, Ю. Дракохруст, Д. Фурман, *Трансформация партийной системы Беларуси*, s. 111.

²⁰ E. Mironowicz, *Białoruś*, s. 299; A. Czwołek, *Opozycja polityczna na Białorusi...*, s. 141.

Stosunkowo szybki rozwój rozbudowanej terenowej struktury BNF na przełomie lat 80. i 90. oraz wejście jego przedstawicieli w skład parlamentu sprawiło, że białoruska scena polityczna była zdominowana przez dwóch aktorów w postaci zachowawczej nomenklatury oraz narodowej prawicy BNF. Stąd też białoruska scena polityczna tego okresu była głęboko podzielona, uniemożliwiając wypracowanie konsensusu w rudymenarnych kwestiach ustrojowych. Polaryzacja ideowa obu aktorów w warunkach Durkheimowskiej anomii wybitnie nie sprzyjała rozwojowi politycznego centrum. Przestrzeń tę, w rezultacie bardziej przewidywalnych i zrozumiałych dla obywateli postulatów, zagospodarowywała dawna nomenklatura. Zdobycie przez BNF szerszego zaplecza społecznego utrudniał wodzowski charakter partii. Jedynym liderem ugrupowania był Zenon Poźniak, który stał się symbolem i jedyną powszechnie rozpoznawalną twarzą ugrupowania²¹. W swojej działalności politycznej Poźniak nie był gotowy na kompromisy, co sprawiło, że nie liczył się on ze stanowiskiem potencjalnych wyborców i bardziej umiarkowanych działaczy partyjnych. Opuszczanie szeregów BNF przez polityków centrowych nie wpływało na zasadniczą zmianę poparcia dla Frontu, ale i nie zwiększało poparcia dla innych partii opozycyjnych²². Jeśli lata 1990-1992 były czasem sukcesów BNF, w którym to nadawał on ton białoruskiemu dyskursowi politycznemu, dominując nad będącą w defensywie dawną nomenklaturą, to w już w 1993 i 1994 r. nastroje się znacznie zmieniły — zła kondycja gospodarcza państwa w połączeniu ze słabą świadomością narodową sprzyjały nomenklaturowej reakcji. Sentyment do przewidywalnej i zrozumiałej dla obywateli polityki radzieckiej oraz wzrost niechęci do polityków narodowych doprowadził do odbudowy popularności dawnej nomenklatury i jej rewanzu, który przejawiał się m.in. we wstrzymaniu transformacji, szybkim przyjęciu konstytucji i namaszczeniu na urząd prezydenta swojego lidera — Wiaczesława Kiebicza.

Niepowodzeniem zakończyła się podjęta przez przewodniczącego parlamentu, uznawanego za członka liberalnego skrzydła partyjnego *establishmentu* Stanisława Szuszkiewicza, próba zagospodarowania bardzo znaczącego na Białorusi elektoratu centrolewicowego. Głównym zapleczem politycznym Szuszkiewicza była zrzeszona we frakcji Socjaldemokratycznej

²¹ Emigracja Zenona Poźniaka oraz zarysowujący się rozłam wewnątrz środowiska narodowego spowodował, że wśród działaczy BNF największą popularnością w 1997 r. cieszył się zastępca przewodniczącego Juryj Chodyko oraz Lawon Barszczewski, pełniący obowiązki przewodniczącego BNF. М. Петрачев, *50 ведущих политиков Белоруссии и Украины в июне*, „Независимая газета”, 22.07.1997.

²² Z partii opozycyjnych obok BNF największym poparciem cieszyli się socjaldemokraci, jednak poparcie dla Białoruskiej Socjaldemokratycznej „Hromady” nie przekraczało w omawianym okresie 2,5%.

„Hromady” grupa kilkunastu deputowanych²³. Grupa ta, posiadając w osobie Stanisława Szuszkiewicza jedyne go lidera, nie miała poważnej bazy politycznej. W praktyce Szuszkiewicz w sprawowaniu funkcji głowy białoruskiego państwa musiał kierować się zasadą równowagi i uwzględniania interesów dwóch najważniejszych aktorów. Cecha ta, obok trzymania się litery prawa i posiadanych kompetencji, była oceniana jako polityczna słabość. O niewykorzystanym politycznym potencjale Stanisława Szuszkiewicza świadczy kontrastująca z jego skromnym zapleczem partyjnym wysoka popularność w społeczeństwie. Poparcie dla Szuszkiewicza nie przełożyło się jednak na powstanie ugrupowania, które byłoby skutecznym reprezentantem umiarkowanego elektoratu. Przyczyn takiej sytuacji można upatrywać w dwóch faktach: odwoływanie się Białoruskiego Frontu Narodowego do haseł demokratycznych i nacjonalistycznych sprawiło, że w świadomości obywateli wartości demokratyczne powiązane zostały z prawicowym ekstremizmem, zaś rozbieżność składanych deklaracji i działalności rządu Wiaczesława Kiebicza sprawiła, że w społeczeństwie postępowo ogólnie rozczarowanie i narastała niechęć do życia politycznego²⁴.

Elity polityczne — zarówno partia władzy, jak i utożsamiany z opozycją BNF — nie reprezentowały pełni interesów szerokich kręgów społecznych. Abstrakcyjna z perspektywy większości obywateli walka polityczna o wartości pogłębiała przepaść na scenie politycznej, jednocześnie odrywając się od bieżących problemów społecznych i nadając jej statyczny charakter. Zjawisko to narastało od 1991 r. i z pewnością miało przełożenie na poważne zmiany w systemie politycznym w 1994 r. Społeczne poczucie oderwania życia politycznego od rzeczywistych problemów stało się podatnym gruntem dla rozwoju populizmu oraz doprowadziło do zmiany najważniejszych aktorów politycznych w wyniku wyborów prezydenckich w lipcu 1994 r. W efekcie przyczyn autorytarnego zwrotu w polityce białoruskiej po 1994 i 1996 r. należy upatrywać w charakterze życia politycznego państwa w pierwszych latach niepodległości oraz niejednoznacznym stosunku elit politycznych do kierunku procesu transformacji.

²³ W 1991 r. Szuszkiewicza popierał Białoruski Front Narodowy (wybór na urząd przewodniczącego Rady Najwyższej zawdzięczał on poparciom BNF), jednak jego sprzeciw w kwestii przedterminowego rozwiązania parlamentu w 1992 r. uznany został za zdradę i utracił on jego poparcie.

²⁴ К. Е. Коктыш, *Трансформация политического режима в Республике Беларусь...*, s. 18-19.

Summary

The attitude of Belarusian political elites toward the process of political transformation in 1990-4

Gorbachev's liberalization of the communist regime led to political opposition in all the Soviet republics. In spite of that, in Belarus, as well as in Russia and Ukraine, the transformation of the political system was controlled by the former communist elite—nomenklatura. The new conditions—the democratization and pluralism of political life—forced the communists to compete with the national-democratic Belarusian Popular Front, which—in 1990—introduced its members to the Belarusian parliament, the Supreme Soviet. Thus, political discourse in 1990-4 was dominated by two antagonized parties. It was hampered by weak political institutions, which almost froze the process of transformation. As a result, the ambiguous attitude of the elites toward democratization facilitated Alexander Lukashenko's taking over power and establishing an authoritarian regime.

Змест

Стаўленне беларускіх палітычных элітаў да працэсу палітычнай трансфармацыі 1990-1994 гадоў

Лібералізацыя камуністычнага рэжыму пры знаходжанні пры ўладзе Гарбачова давяла да развіцця палітычнай апазіцыі ва ўсіх савецкіх рэспубліках. У Беларусі, а таксама ў Расіі і Украіне працэс трансфармацыі дзяржаўнага ладу быў кантраляваны былымі камуністычнымі элітамі — наменклатурай. Новыя ўмовы — дэмакратызацыя і плюралізм палітычнага жыцця — прымусілі камуністаў да саперніцтва з нацыянальна-дэмакратычным Беларускім народным фронтам, які ў 1990 годзе здолеў увесці сваіх членаў у парламент — Вярхоўны Савет. Такім чынам у палітычным дыскурсе 1990-1994 гадоў сталі дамінаваць два антаганістычныя акцёры — посткамуністычная наменклатура і БНФ. Гэта паўплывала на паслабленне палітычных інстытутаў і на амаль поўнае прыпыненне трансфармацыі. У выніку, неадназначнае стаўленне элітаў да справы дэмакратызацыі палітычнага жыцця аблягчыла Аляксандру Лукашэнку прыход да ўлады і ўстанаўленне аўтарытарнага рэжыму.

Rafał Czachor — dr nauk o polityce, adiunkt w Dolnośląskiej Wyższej Szkole Przedsiębiorczości i Techniki w Polkowicach. Obszar zainteresowań badawczych: przemiany społeczno-polityczne państw postradzieckich, teoria transformacji.